

Александар М. МИЛАНОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност са
јужнословенским књижевностима

ВУКОВА УЛОГА У СТВАРАЊУ РИБОЛОВНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У СРПСКОМ РЈЕЧНИКУ (1818)

Вук је у *Српски рјечник* (1818) унео многа, али не и сва (**смуђ*, **бандар*), познатија именована слатководних рибљих врста, редукован назива делова рибљег тела (**крљушит*, **мјехур*, **шкрге*), као и само део термина везаних за технике лова рибе (**аласлук*, **рибарење*; **бубањ*, **бућкало*, **пловак*). Нису потврђене привредно битне дунавске врсте (**јесетра*), врсте типичне за Вуков родни крај (**скобаљ*), ни специфична именована у њему (**болен*). У *Српском рјечнику* (1852) наведене су нове врсте, нови синоними за врсте, нови алати и делови рибљег тела. У оба издања Вук избегава германизме (**форел(а)*, **протвиш*). Вуков боравак у Подунављу није оставио дубљег трага у првом издању (**јесетра*, **кавијар*), па можемо тврдити да он заиста јесте речник тршићког говора. Скоро сва именована риба забележена у речницима касније су и устаљена у савременој риболовној терминологији, уз ретке изузетке (*липен*, *ноствица*, *пастрма*, *црвемперка*), а исто важи и за друге риболовне термине.

Кључне речи: Вук Караџић, *Српски рјечник*, риболовна терминологија, називи рибљих врста, деминутив, аугментатив, лексикографија

0. Српски рјечник као одраз живота Срба у 18. и 19. веку. Често је у литератури истицано како је Вуков *Српски рјечник* из 1818, а потом и онај из 1852, верно описао народни живот Срба, па су ова лексикографска дела постала и извор информација за истраживања из области историје, етнологије, антропологије, социологије и сл. Присуство или одсуство појединих лексема служили су неретко као сведочанства о српским обичајима, веровањима, одевању, привреди, кулинарству, стању просвете, друштвеном устројству.

Како је и слатководни риболов почетком 19. в. био једна од битних привредних делатности српског народа нарочито уз велике реке и језера,¹ баш као и морски, оче-

*aleksandar.jus@gmail.com

¹О овоме сведочи етнографска литература (нпр. Јовићевић 1909, Дробњаковић 1934), али и штампа из 19. в. *Новине читалишта Београдског* извештавају о извозу рибе из Србије и увозу у њу (1847/21, 160; 1848/243–244, 313). Наведена литература показује да Срби још увек нису масовније уживали у спортском риболову.

кивано је да су називи рибљих врста и друга риболовна терминологија у мањој или већој мери потврђени у речнику. Будући да је овај термилошки систем и данас у одређеној мери неустаљен, један од циљева овога рада јесте да установимо колико је Вук допринео стабилизацији именовања појмова везаних за риболов на српском језичком простору. Истовремено, циљ је и да преко риболовне терминологије у првоме речнику (1818) проверимо колико су оправдане тврдње које потичу још од Александра Белића (1933: 10): „То је, на првом месту, речник језика једног човека и једног краја”.² Трећи циљ рада јесте утврђивање лексичких допуна везаних за риболов у другом издању речника (1852).

1. Риболовна терминологија у речницима пре Вуковог. При провери наведених тврдњи о речнику језика једног човека и једног краја ваља пре свега узети у обзир добро познати податак да је Вук и пре одласка у Беч путовао по српским земљама, као и да је при изради речника консултовао речнике које је сматрао српским.³ Поред речника које је Вук навео, и други речници већ су крајем 18. в. доносили риболовну терминологију, па тако и *Речник мали* (РМ 1792: 26–27) у поглављу „**Ѓ** рибакъ” заправо говори о риболову, не само о рибама. Он потврђује два општа назива животиња које се у овој делатности лове (*риба, рак*), називе слатководних врста риба (*јегуља, кесега, лињак, кечига, моруна, мрен, мреница, пастрма, сом, шаран, штука*), називе појединих делова риба (*љуска рибња, икра*), само један помен *agentis (рибар)* и назив само једног алата (*мрежа*). Иако скромног обима, посебно поглавље о риболову у *Речнику малом*, додатно сведочи о значају ове привредне делатности у свакодневном животу Срба.

2. Вукови додир са риболовом. Вук је одрастао у близини Дрине, а кроз Тршић је протицала речица Жеравија, у којој и данас има кркуше и поточне мрене, па се са риболовом морао површније или ближе упознати још у родном крају. Риболов је, међутим, и тада био развијенији на Дунаву, највећој и различитим рибљим врстама најбогатијој реци. До одласка у Беч Вук је имао више додира са Дунавом. Школовао се са 17 година у Сремским Карловцима (Кулаковски 1987: 37–46, Стојановић 1987: 1–15), био је писар код Јакова Ненадовића и имао друга задужења у многим подунавским градовима: Новом Саду, Београду, Панчеву, Кладову, Брзој Паланци. Као управник брзопаланачког среза и судија, 1813. г. записивао је непознате речи у жељи да што боље упозна народне говоре (Кулаковски 1987: 45, Поповић 1983: 7), па би ваљало очекивати да је у Подунављу забележио и понешто од специфичне терминологије значајне привредне делатности локалног становништва.

2.1. Вукова упућеност у риболовну терминологију видљива је и ван речника. Већ у *Писменици српскога језика* (1814) навео је именицу *смуђ* као пример за де-

² Исто мишљење имао је и Павле Ивић (1991: 69): „Вуково прво издање је у основи речник говора једног човека”. Тако и Миодраг Поповић (1983: 24, 130) понавља да „*reči koje nisu živele u tršićkom govoru, u odnosu na ostali materijal, predstavljaju zanemarljivu manjinu*”, тј. да се „у Рјећнику из 1818. налазе углавном *reči iz Jadrа*”. И савремени историчари језика, попут Боже Ђорића (2014: 93) имају полазиште да је у речнику окупљена „лексичка грађа, која првенствено потиче из ауторовог завичајног дијалекта”.

³ Вук је навео списак извора у тексту „Објавленіе о Сербскоме Рѣчнику (Словарь, Лексиконъ, Wörterbuch)”, штампаном у бечким *Новинама српским* уз бројеве 88 и 172: „Содержаваће све Сербске рѣчи, кое се налазе у Рѣчницима: Курцбековомъ (кои е само именовъ Сербскій), Деллабелли, Белостенцу, Ямбрешићу, Стуллићу, Волтичкѣю, Хайму; и имаће јошт’ едну третину правыхъ Србскихъ рѣчій, кое се ни у едноме, отъ реченыхъ Рѣчника, не налазе” (Караџић 1966: 4).

клинацију: *смудь, смудьу, смудьем, смудьеви* (Карацић 1968: 47–48); *смудь, смудья* (Карацић 1968: 139). У недостатку других примера, једина српска лексема за именовање ове слатководне рибе (уп. Михајловић/Вуковић 1977: 433) била му је неопходна као пример именице мушког рода са финалним /-đ/. Осим ове именице, из риболовне терминологије је у *Писменици* наведен још један пример, за активни („дјејствителни”) глагол, са типичним правим објектом: *он лови рибу* (Карацић 1968: 67). У тексту „Одговоръ господину – Ц – на његово мнѣние о Србској Граматици (у 45 и 46 числу Нов. Србски)” Вук као пример лексеме са групом /št/ узима именицу *штука* (Карацић 1968: 234), једини српски назив широко распрострањене рибље врсте (уп. Михајловић/Вуковић 1977:433).

И у *Српској граматици* (1818), која прати речник, Вук је поновио пример из *Писменице* за деklinацију именица на /-đ/: *смуђ, смуђу, смуђеви* (Карацић 1966: XXXVIII). Понавља се и пример за групу /št/: *штука* (Карацић 1966: XXXIV), а илустрација за изговор рефлекса вокала јери је *риба* (Карацић 1966: XXXIV). Занимљивије је да је примере лексеме са финалним /-ć/ из *Писменице*, тј. облике именице *броћ, броћу, броћем* (Карацић 1968: 234), заменио облицима речи која именује слатководну врсту рибе: *манић, манићу, манићем* (Карацић 1966: XXXVIII). Проценио је, највероватније, да је нови пример бољи, познатији и семантички прозирнији (иако је и лексема *броћ* потврђена у речнику) јер је манић врло распрострањена рибља врста по српским рекама и име јој мало варира (уп. Михајловић/Вуковић 1977: 433).

Избором лексема *смуђ, штука* и *манић* Вук је показао добро познавање рибљег света и његовог именовања не само у Подрињу и Подунављу: одабрао је познате, привредно значајне врсте чија имена готово и не варирају у српском језику. И пословице у којима се помиње рибљи свет Вук је активирао у преписци пре збирке из 1836. г.⁴

3. Риболов у *Српском рјечнику* (1818). Шта све спада у риболовну терминологију, у литератури је различито дефинисано, чему понекад доприноси и недовољно разграничење термина *рибарство* и *риболов*.⁵ Уколико термин *риболов* схватимо у најширем значењу – и као привредни, али и као спортски (који је у 19. в. код Срба био тек у повоју) – постају јасније и контуре термина *риболовна терминологија*. Под „српскохрватском рибарском терминологијом” Велимир Михајловић и Гордана Вуковић подразумевали су речи и изразе везане за врсте риба, превозна средства, мреже и друге алате и мамце, али и „кулинарију”, а анализирали су примарне и секундарне семантичке реализације у риболовачкој свакодневици и фолклору (Михајловић/Вуковић 1977: XV–XLII).⁶ Овакав приступ сматрамо исправним.

⁴ У писму Лукијану Мушичком 28. априла 1820: „Кажете да не ћу банкротирати, и да се не учим бити егоист! Не знам, али ћу Вам рећи: *Сит гладну не разбира*, или *Двије се рибе на једној ватри пеку, на једна другој не вјерује?* То вам обадвоје могу казати” (Карацић 1988: 782). Пословицу је навео и у речнику.

⁵ Данас се обично говори о *привредном риболову* и *спортском риболову*. Само први тип риболова назива се данас још и *рибарство*, а само други још и *пецање*. Сматрамо да је зато термин *риболовна терминологија* шири од термина *рибарска терминологија*. *Рибар* данас, опет, има углавном значење ‘привредни риболовац’ (синоним је *алас*), док *риболовац* најчешће значи ‘спортски риболовац’ (синоним је *пецарош*). Оваква семантичка диференцијација није апсолутна, али доминира.

⁶ Упитник у Михајловић/Вуковић 1977: VIII–X садржао је следеће: Рибе, Рибарски алати, Риболов, Услови за риболов, Мамци, Превозна средства, Кулинарија, Рибарска склоништа, Пословице о рибама,

При ексцерпцији лексема из поменутих тематских група у *Српском рјечнику* лако увиђамо да је Вук у њега унео многа, али не сва познатија, именована слатководних рибљих врста, редукован број лексема везаних за делове рибљег тела, као и само део термина везаних за технике лова и кулиналије.

4. Именовање врста риба, њихових делова и кулиналија. Већ „Предговор” у речнику нуди две речи као илустрације њиховога специфичног српског гласовног састава (*смуђ*) и рефлекса јерија – *риба* (Караџић 1966: IX).⁷ Сам речник, наравно, потврђује лексему *риба*, која је илустрована пословицом *Двије се рибе на једној ватри пеку, на једна другој не вјерује* (726), али и праћена двома формама аугментатива, од којих *рибетина* добија предност над данас архаичним *рибурина*: *рибетина*, *f. augm. v. риба* (727); *рибурина*, *f. vide рибетина* (727).⁸ Од деминутива наводи се само облик *рибица*, *f. dim. v. риба* (727), без иједног творбеног дублета (нпр. **рипче* и сл.). Потврђен је придев *рибљи* (727). Региструје се и лексема *пљуцавица* у изразу *Ситна риба пљуцавица* (565).

4.1. Вук у речнику наводи и називе многих слатководних врста риба, избегавајући њихове синониме и дублете, којих је у српском језику било и остало много (Михајловић/Вуковић 1977). Не изненађује што именује пре свега шире познате врсте, значајне у риболову и исхрани становништва: *буцов* (56), *греч* (108), *деверика* (122), *јегуља* (281), *караш* (298), *кесега* (303), *ноствица* (*кечка*, *кечига*) (303), *клен* (308), *кркуша* (341), *лињак* (369), *манић* (385), *младица* (405), *моруна* (415), *мрена* (416), *пастрма* (*пастрмка*) (545), *паструга* (545), *пеш* (555), *сом* (780), *чиков* (902), *шаран* (913), *штука* (925). Наведени списак заслужује три коментара. Први, да уз изузетак *ноствице* и *пастрме* као Вукових препоручених форми, све наведене врсте и данас имају исту форму именована као доминантну, ако не и стабилизвану. Други, да међу наведеним врстама *пеш* и *чиков* нису били привредно интересантни, нису значајније употребљавани у исхрани, али су их рибари радо користили и данас користе као *мамац*, тј. као **кедере*, издржљиве на удицама при лову цењених грабљивица (сома, смуђа, штуче, младице, пастрмке), док је *кркуша* морала бити чест улов, чак и дечији, на потоцима и речицама. И трећи коментар, да у речнику нема *смуђа*, што је сасвим сигурно Вукова омашка, будући да је ово народно именоване значајне врсте већ потврђено у *Писменици*, *Српској граматици* и предговору *Српском рјечнику*.

4.2. Тешко је утврдити све разлоге због којих Вук није регистровао бројне савремене синониме и варијанте, фонетске и творбене, у именовану врста: неки од њих вероватно нису ни постојали у Вуково време, неке није чуо и записао, неке је можда и избегао да не оптерети речник сувишним лексичким варијацијама. Тако уз *буцов* није навео и распрострањено **болен*, барем равноправно именоване врсте данас у западној Србији, уз *моруна* и облик **морун*, чест у Ђердапу (Петровић 1941: 3), уз *пастрма* и *пастрмка* немамо и **пастрва*, уз *лињак* и **лињ*, а уз *шаран* и **крап*, везан за мањи део језичког простора углавном око Скадарског језера. Од

Приче о рибама, Сујеверје о рибама и риболову, Риба као лек, Штеточине за рибу (птице и остале животиње).

⁷ Сви даљи примери у тексту наведени су према овоме издању, без пуне скраћене референце због уштеде простора.

⁸ Вук је давао предност аугментативим а са суфиксом *-етина* над суфиксом *-урина* (Кашић 1987: 49).

синонима и фонетских дублета Вук је регистровао само мали део лексичког блага, у два примера. Први се односи на *кечигу*, распрострањену врсту у нашим водама: *кечика (кечига), f. vide ноствица (303); ноствица, f. eine piscis genus (471)*. Занимљиво је да је при конкуренцији облика *ноствица*, *кечика* и *кечига* дао предност данас архаичном облику *ноствица*,⁹ док је у речнику очито најмање пожељан облик *кечига*, данас најраширенији. У конкуренцији облика *пастрма* и *пастрмка* првенство даје данас ређем облику: *Пастрмка, f. vide пастрма I (545)*. Овакав несклад између стања у Вуковом речнику и савремених назива (уп. Симоновић 2011), показују остали примери, посве је изузетан.

4.3. Многе слатководне рибеље врсте нису потврђене у речнику. Поред *смуђа*, испуштеног грешком, поменућемо само неке раширене врсте, под данас најчешћим називима: **бандар (*буљеш), *белица (*бјелица, *беовица, *кауглер), *бодорка (*бодарка), *вијун (*вијуница), *вретенар, *главоч (*ружица), *јаз (*протвиш), *јесетра (*јесетар), *крупатица (*крупачица, *карапатка, *крупатка),¹⁰ *липљан (*липљен, *липен), *носара, *пијор, *сабљар (*сабљарка, *сабљара), *сим (*симче), *скобаљ (*шкобаљ, *подуст), *црвенперка, *шљивар, *штампјазер. У складу са пуристичким књижевнојезичким начелима, Вук није унео поједина одомаћена именована страног порекла у српском језику, нарочито она са тла данашње Војводине, попут германизма **форел(а)*.¹¹ Нису регистрована ни регионална именована ређих врста, попут назива **укљева* из Црне Горе. Међу наведеним врстама највише чуди одсуство лексеме *јесетра*, имена привредно веома значајне дунавске врсте импозантних размера и изгледа, која је била један од главних извора прихода тадашњих рибара и читавих породица, те је за њу Вук практично морао чути у Подунављу.*

4.4. При анализи деминутива изведених од назива рибљих врста теоријско-методолошки опрез је неопходан будући да и данас они понекад означавају посебне рибеље врсте (Милановић 2017). Вук је, с једне стране, унео деминутиве из живог говора код врста које и не расту много, па су обично величине длана или нешто веће. Отуда деминутиви овде вероватно не означавају мале примерке, незнатно мање од најкрупнијих, већ заправо одлику врсте: *карашчић, т. dim. v. караш (298), кесежица, f. dim. v. кесега (303), кленчић, т. dim. v. клен 2 (308), кркушица f. dim. v. кркуша (341), лињачић, т. dim. v. лињак (369), мреница, f. dim. v. мрена (416), пастрмица, f. dim. v. пастрма I (545)*.¹² Наведени деминутиви заслужују више коментара. Уз именицу *кесега* дат је само деминутив са алтернацијом /k/ : /ž/, данас сасвим застарео, а није потврђен облик **кесегица*, чест у 19. и 20. в. На распрострањеност лексеме *кесега* и деминутива **кесегица* утицало је шире значење 'ситна бела риба', у коју спада више врста.¹³ Вук је раздвојио деминутиве именица *клен* са значењем врсте дрвета и врсте рибе, као што су то учинили и говорници народног језика: *кленић*,

⁹ Наравно, данас у фонетској форми *ноствица* (Петровић 1941: 3).

¹⁰ Уп. *карапатка* (Момировић 1937: 147).

¹¹ Уп. пример: *пастрва (форела), Новине Србске, 1818, 718*. Именицу *форел(а)*, очито распрострањену у војвођанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта под утицајем немачког језика, срећемо и у преводу са немачког: *који је пун форела и други риба* (Јован Суботић, „Описаније Црне Горе”, *Српски летопис*, 74, 3, 1846).

¹² Међу наведеним врстама само *пастрмка* и *лињак* могу тежити и више килограма.

¹³ Уп. значење из *Речника малог: Ein Weisfisch* (PM 1792: 26), и синтагму *род кесега* (Јован Суботић, „Описаније Црне Горе”, *Српски летопис*, 74, 3, 1846, 86).

m. dim. v. клен (308) за дрво, док је код деминутива назива рибе *кленчић* проблем разрешен индексом 2. Даље, именица *мреница* може именовати и посебну врсту у односу на *мрену*, тј. *поточну мрену*. Сасвим опште и кратке Вукове дефиниције у речнику остављају нас и овде без детаља. Коначно, уз *настрма* облик *настрмица* наведен је као деминутив, док облик *настрмка* нема исти граматичко-лексикографски третман: *настрмка, f. vide настрма 1* (545).¹⁴

Са друге стране, речник бележи још пет деминутива изведених од назива речних риба, али сада, сасвим супротно претходним примерима, управо оних врста које уз јестеру максимално расту у нашим водама: *Моруница f. dim. v. моруна* (415), *Сомић, m. dim v. сом* (780), *Сомче, чета, n. ein Bachs, salmo* (780), *Шаранчић, m. dim. v. шаран* (911), *Штучица, f. dim. v. штучка* (925).¹⁵ Вук је тако описао комуникативну потребу рибара да деминутивом јасно одреде, готово лексикализују, величину уловљене рибе тамо где је то више него релевантно за продају и зараду. Он наводи и данас архаичну збирну именицу *сомчад*: *Сомчад, f. (coll.) kleine Bachse, salmones perguli* (780).

4.5. Осим наведених облика *рибетина* и *рибурина*, у речнику нема других потврда за аугментативе у риболовној терминологији, па ни уз називе за врсте који су данас чести и са примарним и са секундарним, пејоративним значењем: **сомина, *сомчина, *штукетина, *шаранчина* и сл., којих је могло бити и у тадашњем говору.

4.6. Поред лексеме *рибљи* (727), потврђени су само још придеви изведени од имена привредно значајнијих врста: *моруљи* (413), *сомљи* (780), *сомов* (780), *шараљи* (911) и *штучји* (925). Нема придева **морунин, *шаранов, *штукин, *смуђев* и сл., који би се могли наћи у синтагмама са именицама *глава, реп, мрест, икра, млечац* и др., као у данашњем риболовном дискурсу, као ни придева **сомовски, *шарански* и др.¹⁶

4.7. Од кулиналије, регистрован је само назив сомовог меса *сомовина* (780), не и облик **сометина*, потврђен у Војводини (Торић 2012: 377). Могуће је да је одсуство именице **смуђ* условило и одсуство изведенице **смуђевина* (Торић 2012: 380), настале несумњиво због цене и квалитета смуђевог меса. Именица *икра* (256) може се посматрати и из перспективе кулиналије будући да је пржена на уљу или у рибљој чорби била и остала специјалитет, али нема лексеме **кавијар*, коју је Вук морао чути у бројним градовима на Дунаву, пре свих у Кладову.

4.8. Међу лексемама са значењем делова рибљег тела у речнику нема распрострањених именица **крљушит/краљушит* (уп. Момировић 1937: 147), **мјехур/мехур, *шкрга*.

5. Именоване процеса и алата. Речник даје много лексичких потврда за разне рибарске реалије, било да је у питању лов мрежама или удицама. Наведени су и хунгаризам *алас* (5) и наша реч *рибар* (727), али Вук предност даје домаћој изведеници, на коју позајмљеница, као споредна, упућује: *Алас, m. [...] vide рибар* (уп.

¹⁴ О доследности означавања деминутива в. Кашић 1987: 50.

¹⁵ Као и код облика *кесежица*, Вук наводи само облик *штучица* са извршеном палатализацијом. Данас је распрострањенији облик **штукица*. Уп. облике *ножица, ручица* „без напоредних варијаната” (Ивић 1991: 133).

¹⁶ Уп. устаљене синтагме у савременој риболовној терминологији: *сомовски* тј. *шарански прибор/удица/опрема*.

Кашић 1987: 35, Ивић 1991: 78, 147). Међутим, поред лексема *пецање* (553) и *пецати* (553) нема именица **пецарош* и **пецач*, као ни придева **пецарошки*. Уз *алас* ту су и лексеме *аласов* (5) и *аласки* (5), а уз *рибар* стоје и *рибарев*, *рибаров* (727) и *рибарски* (727). Боље је регистровано све што је у риболову материјално него оно што је апстрактно. Тако срећемо више лексема са значењем алата за риболов: *Алов*, т. *велика пређа што се рибе ватају* (6), *кошар* (332), *мрежа* (416), *мрежица* (416), *остве* (525),¹⁷ *удица* (853), *мамац* (385). Неких од раширених лексема, нарочито у Подунављу и Посавини, ипак нема: **бубањ*, **бућкало*, **окце*, **пампур*, **пловак*, **пловац* и сл. Према процесу именованом као *пецање* (553), нема апстрактних именица парадигматског значења **аласлук*, **рибарење*, **риболов*, **риболовање*,¹⁸ а наспрам глагола *пецати* (553) не стоји глагол **рибарити*. Вештачки уређен простор са рибом именован је као *рибњак* (727), али нема именовања зимског пребивалишта рибе ни као **кртог* ни као **зимовник*.¹⁹

Именовања у процесу размножавања риба добро су одсликана на нивоу и конкретном и апстрактном: *икра* (256), *млечац*, *чца*, т. (*Рес. и Срем.*) *vide млијечац* (407), *млијечац* (407), *мрест* (416), *мреститисе* (416), *мрешћење* (416), *мријест* (416), *мријеститисе* (416), *мријешћење* (416). Па ипак, простор на којем се риба мрести није именован, нема лексеме **мрестилиште*/**мријестилиште*.

7. Развој терминологије после Српског рјечника (1818). Вукова путовања и проширивање знања о српском језику на целокупном простору условили су процесе реконструкције нормe из 30-их година 19. в., али у *Пословицама* готово да нема нових лексема везаних за риболов, осим именице *гера* (*У репу од гере није вечере. У Дубровнику*). Ту су, према регистру Михаила Шћепановића (2015), још и очекиване лексеме *мрежа*, *риба* и *рибица*, али нема лексема **рибар*, **удица* и сл. у метафоричној употреби.²⁰ Поједини називи риба у пословицама управо су сликовито активирани, на пример *кесега*, *моруна* (*Кесега побије цену моруни. И мала ствар, кад се јевтино даје, поквари цијену и великој*) и *сомче* (*Красно момче, ка' балаво сомче*). Укусна риба *штука* постаје симбол локалног краја (*Напије л' се ко Вуке и наједе л' штуке, остаде у Вуковару*), а посведочена је и у пословици анегдотске природе (*Тука, буди штука! Казао поп или калуђер, кад су негђе уз пост преда њ донијели печену туку, и овцијем ријечима као претворивши је у рибу, стао јести*).

Битан подстрек за даље богаћење риболовне терминологије у другом издању речника (1852), у којем је број лексема значењски везаних за рибе и риболов знатно порастао (Стојићевић 1927: 4), Вук је нарочито добио када се појавила књига Григорија Лазића (1836) *Проста наравна историја*. Лазићева књига је „служила као основа свим доцнијим писцима, који су о рибама што писали. Од 27 имена, колико их Лазић наводи за рибе из слатке воде, 26 је ушло у Рјечник II издања, а свих 27

¹⁷ У Михаиловић/Вуковић 1977: 251 уз облик *остве* стоји упућивање на потврђене облике: „v. bodila, osve, osre, ostva, osti, ošća, sigonj, džida”. Од њих, у *Српском рјечнику* потврђена је само именица *шуда* (909), али у значењу 'копље'. Петковић у путопису из 1734. употребљава облик *оства* (Јовић 2017: 145).

¹⁸ Такође, нема ни лексеме **риболовац*.

¹⁹ Уп.: *Зимовник*, т. *der Winteraufenthalt Winterquarrier (der Räuber), hiberna praedonum* (231), уз пример из епске народне песме.

²⁰ Уп. такав исказ: „На малу удицу и глисту лове рибари велику рибу. Ловке, гвожђа, ступе, замке, мреже, яме, оружје, засјде, све то крию, и покриваю ловци” (В. Лазић, „О преводу Новог завјта”, *Додатак књ Новинама Читалишта београдског* броју 8. 1848. год.).

у Панчићеве рибе у Србији” (Стојићевић 1927: 4).²¹ Видљиво је да је тако и Вук, барем посредно, утицао и на Јосифа Панчића да у делу *Рибе у Србији* (Београд, 1860) устали називе слатководних рибљих врста. И српска штампа, попут *Новина читалишта београдског*, почиње доносити све више познатих конструкција (*рибу ловити* НЧБ 1847/ 31, 242) и речи (*рибар* НЧБ 1848/1, 8), али и нове речи добијене комбинованом (сложено-суфиксалном) творбом, као што је *риболовље* (НЧБ 1848/38, 313, 1848/42, 347).

8. Риболов у Српском рјечнику (1852). Под утицајем литературе, али и својих спознаја са путовања, Вук у новом речнику наводи више назива риба, било да означавају нове врсте или да на други начин именују врсте вћ наведене 1818. године, а појављују се и морске врсте. Речнички чланци постају богатији: чешћи су синоними и творбене варијанте, доследнији латински називи, неретка територијална прецизирања, цитиране су нове пословице и фразеологизми као потврде и др. На пример, уз *шаран* сада се наводи да је то и: (*у Ц. г.*) *мушки надимак* (833). Богати се и фонд речи које се односе на технике риболова, а незнатно и фонд деминутива од назива речних врста риба.

8.1. У новом речнику потврђено је више нових слатководних рибљих врста (*бадељ*, *балавац*, *бандар*, *безрибица*, *звездар*, *јаз*, *јестера*, *кочић*, *крупатица/крупатка*, *липен*, *патуца*, *сабљарка*, *сим*, *уклија*, *црвенперка*, *шљивар*), неуједначено лексикографски обрађених.²² На пример, без широк објашњења ту су *балавац*, *безрибица*, *звездар*, *јестера*, *кочић* или *шљивар*: *БАЛАВАЦ* [...] 2) *риба*, *Stichling*, *gasterosteus aculeatus* (13); *БЕЗРИБИЦА*, *f.* [...] *cyprinus alburnus minor* (21); *ЗВЕЗДАР*, *звездара*, *т.* (*у Сријему*) *некака риба* (203); *ЈЕСТЕРА*, *f. der Stör*, *accipenser sturio* (254); *КОЧИЋ*, *т.* [...] 2) (*у Сријему*) *некака риба* (295); *ШЉИВАР* [...] *piscis genus* (844). У речнику је сада и *јаз*: *der Bratfisch*, *cyprinus ballerus* (245), али не и данас распрострањени синоним, германизам **протвиш/протфиш*. Регистрован је и *сим*, уз неодређено *риба некака* (680). Детаљније су описане две рибе чија су имена забележена у Срему, *бадељ* и *патуца*: *БАДЕЉ*, *т.* (*у Сријему*) *нека риба*, *у које је глава као у змије*; *тешко се струже и не пори се, него јој се цријева навлаче на уши*, *Art Fisch*, *piscis genus* (11); *ПАТУЦА*, *f.* (*у Сријему*) *некака риба*, *у које је трбух изнутра црн*, *der Nafenfisch*, *Schneiderfisch*, *cyprinus nasus* (491).²³

Вук уводи и нове синониме и дублете: поред именице *лињак* Вук несигурно као истозначну наводи и именицу *лињ*: *ЛИЊ*, *т.* (*у Хрв.*) *некака риба (ваља да је лињак)* (329). Вуково нескривање недовољне упућености у рибље врсте препознајемо и у одредници *липен*, али је територијално одређење сасвим прецизно: *ЛИПЕН*, *т.* *некака риба у Србији по јужним крајевима и у Херцеговини* (329). Ваљано лоцирање

²¹ Вук критички приступа Лазићевој књизи и не уноси његов облик *мрен* поред облика *мрена*, као ни лексему *косаљ* (врста данас обично именована као *штицер*) из непознатог разлога.

²² Истовремено, нерестроване су остале многе распрострањене рибље врсте, као и њихова различита именовања: **кауглер* (**беовица*, **бјелица*, **белица*), **бодорка* (**бодарка*), **вијун* (**вијуница*), **вретенар*, **главоч* (**ружица*), **лијор*, **штампајзер* и др.

²³ Кашић (1987: 130) међу називима за врсте риба из Срема прави две грешке. Прва, овде смешта именицу *црноглавак*, превиђајући речцу као: *ЦРНОГЛАВАК*, *авка*, *т.* (*у Сријему*) *као рибица мала, црне главе*, *cf. бућара* (815). Међутим, Вук овде мисли на пуноглавца, што доказује и *бућара* (47), која опет упућује на *жабић* (154). Друга, он погрешно преноси форму имена „врсте рибе” као *црноглавка*, што је у речнику само *тица* (815).

видимо и уз именицу *кран*: *КРАП*, т. (по југоз. кр.) *vide шаран* (299). Синониме и њихово територијално разграничење налазимо и у речничком чланку уз именицу *бандар*: *БАНДАР**, *бандара*, т. (у Сријему) *некака риба (која се у Бачкој зове буљеш)* (14).²⁴ Међутим, уз *буљеш* стоји другачије лоцирање: т. (у Барањи) *vide бандар* (48). Облици *сабљар* и *сабљара* упућују на надређени облик *сабљарка* (659). Регистрован је и облик *скобаљ* (687) и данас мање распрострањен фонетски дублет *шкобаљ* (841), али без међусобног упућивања, и без синонима **подуст* за исту врсту. Наводи се сада и облик *пастрва*, уз упућивање на облик *пастрма*: *ПАСТРВА*, ф. (по југоз. кр.) *vide пастрма* (490). Облици *крупатица* и *крупатка* наводе се као равноправни (308), али нема форми **крупачица* и **карапатка*. Облику *црвенперка* даје се предност у односу на облик *црвенперка*: *ЦРВЕМПЕРКА* (*црвенперка*), ф. [...] *suprinus rutilus* (814). Поред имена *јегуља*, сада је у чланку додато и *угор* (249), али је одређење *угора* много информативније: *јегуља тежа од по оке. Кад се јегуље у Габели хватају и продају, која је мања од по оке, онијех се 300 броји у товар, а угори се продају особито на мјеру* (768). Регистровани су и облици *уклија* и *укљева*, неједнако лексикографски обрађени. Уз *уклија* стоји кратко и уопштено одређење: *УКЛИЈА*, ф. *некака мала рибица* [...] *cf. укљева* (776). Уз *укљева*, пак, налазимо још једно веома детаљно сведочанство о значају риболова у Црној Гори: *УКЉЕВА*, ф. (у Ц. г.) *мала риба (мало већа од срђеле) у језеру Скадарскоме, која се Талијански зове scoianza. Укљеве пред зиму навале крају, особито у она мјеста гдје се вода друкчија види, и која се зову ока (cf. око). Укљева се суха продаје у Котор и оданде на морске лађе. Црногорци које хватајући и сушећи укљеву које носећи је у Котор заслуже на годину по неколико хиљада дуката* (777).²⁵

8.2. Захваљујући путовањима и информаторима, Вук је боље упознао и имена морских врста риба, нарочито у Дубровнику, па је у речник унео и именице *буква*, *гера*, *главоћ*, *зубатац*, *лист*, *пијерка*, *скобој*, *сопа*, *срђела*, *ципо/ципол*, *шкртина* и др., увек уз шкрта и једнолична објашњења:²⁶ *БУКВА*, ф. (*gen. pl. буква*) [...] 2) (у Дубр.) *некака морска риба* (47); *ГЕРА*, ф. (у Дубр.) *некака мала риба* (85); *ГЛАВОЋ*, т. (у Дубр.) *некака морска риба*, *Grundel, gobius* (87); *ЗУБАТАЦ*, *зубаца*, т. (у Дубр.) *некака морска риба* (214); *ЛИСТ*, т. (*loc. listu*) [...] 5) (у Дубр.) *некака морска риба* (330); *ПИЈЕРКА*, ф. (у Дубр.) *некака морска риба* [...] *piscis quidam marinus* (499); *СКОБОЈ*, т. (у Дубр.) (687); *СОПА*, ф. [...] 2) (у Дубр.) *некака морска риба*, *salpa*

²⁴ Кашић (1987: 139) погрешно преноси Вуково *бандар* као *бандер*.

²⁵ Несумњива је сличност са: „У извештају време хвата се овде особито риба, коју Србљи *Укљевом*, Италијанци *Скоранца* зову, род кесега, велика као сардина. Кад се зима приближи, повуку се укљеве у Скадарско језеро, и тако густо иду, да површноста воде особиту боју добије. Ове рибе задржавају се особито на овим местима језера, која *око* зову (то јест у вртлозима, које протичућа врућа вода језера прави, којих мекша температура укљеве примамљује). Ту се често у толиком мноштву налазе, да кад се весло међу њи тури, то оно управо стојеће остане. Племена, која на брегу језера седе, притјажавају скоро искључително ока језера, и у јесен само треба мрежу да баце, па је таки пуна. Најситније међу у плетене кошаре, и намећу и толико, да се скоро макнути не могу, пак онда кошаре на најплићим местима језера, гди доста траве има, у воду метну” (Ј. Суботић, „Описаније Црне Горе”, *Српски летопис*, 74, 3, 1846, 86).

²⁶ Терминологија морског риболова у речнику (1852) тема је која због значаја и обима заслужује посебан рад.

(700); СРЂЕЉА, *f.* (у приморју) *die Sardelle, clupea enerasicolus L.* (708); ЦИПО, *ципола, т.* (у Дубр.) *некака морска риба* (813); ЦИПОЛ, *т. vide ципо* (813).²⁷

8.3. Међу примерима за лексеме сада су и нови устаљени изрази, као уз именице *гргеч* и *пеш*: *Кесега му коло воде, а гргечи гледе* (99); *Зинуо као пеш* (498). Исто је и код нове лексеме *гера*: *У рену од гере није вечере* (85). Занимљиво је и Вуково несигурно објашњење синтагме *сомли нож*: *т. ј. у којег су коре (камзе) од сомова зуба (?)* (700). Уз именицу *риба* даје се и изрека *Риба по дубоку плива* (649).

8.4. Незнатно расте и број деминутива у односу на прво издање, па се тако поред већ потврђеног деминутива *шаранчић* као равноправан наводи и деминутив *шаранац* (833).

8.5. Лексема попут *риболов, риболовац, риболовље* и сл., очито књишког порекла, нема ни у другом издању речника.²⁸ Појављује се, међутим, по први пут именица *рибарене* (649), док је значење глагола *рибарити* само 'носити рибу по селима те продавати, као што у Сријему и у Бачкој чине многи' (649).²⁹ Значење 'ловити рибу', уз територијалну напомену дату у загради (у приморју), у речнику има само данас архаичан глагол *рибати* (649).

8.6. У новом речнику није богатији само фонд имена рибљих врста, већ и имена делова рибљег тела, па су ту *шкрге*, наведене прво у множини па у једнини у истој одредници (843), као и именице *краљушит* (299) и *крељушит* (301), које упућују на пожељнији облик *крљушит* (304).³⁰ Уз именицу *пера* сада стоји и значење: *пера у рибе* (495).

8.7. И даље у речнику нема именица **пецарош* или **пецач*, као ни придева **пецарошки*, али је бољи и богатији опис техника за лов рибе. Тако се сада појављује именица *бубањ* у значењу 'кош од пружа, којим се риба хвата', уз територијалну напомену у загради (у војв.) (45). Ту је и именица *бућкало*, са добрим објашњењем: *дрво којим рибари бућкају по води, те маме сомове на удицу* (50). Вук доноси и именицу *пловац*, прецизно објашњавајући њено значење и употребу: *ПЛОВАЦ, пловца, т. [...] 2) (највише се говори рл. пловци) од мљечике као обручић на три угла, што рибари вежу на мрежу метницу, те плови поврх воде, да мрежа не би са свијем потонула и да би се познало кад риба у њу дирне, die Flösse* (508).³¹ Појављују се по први пут и лексема везане за морски риболов: *РИБАРИЦА, f.* (у приморју) *лађица с које се риба хвата* (649).

8.8. Иако сада има именице *смуђ*, и даље нема именице **смуђевина*. Нема ни именице **кавијар*, која је била потврђена код других савремених писаца блиских Вуку,³² као ни лексема **мријестилиште*/**мрестилиште*.

²⁷ Нема форми **сардела* и **сардина*.

²⁸ Уп.: „А над свим љубе Црногорци *лов* и *риболов*, и тако исто умеу згодно звер убити, као што су вешти кад ваља Турцима главе одбијати” (Ј. Суботић, „Описаније Црне Горе”, *Српски летопис*, 74, 3, 1846, 78).

²⁹ Кашић (1987: 142) напомиње да ова локализација „није довољно прецизна”.

³⁰ Овако је решен однос ових лексема у РМС, где је архаичан, и чини се у речнику сувишан, облик *крељушит* потврђен само примером управо из Вуковога речника. У РСЈ, сасвим исправно, наведен је само облик *крљушит*.

³¹ Нема дублетне форме **пловак*.

³² „Овим начином гоје се рибе, и умножава им се икра, из које се кавијар готови, који Преваском врло мало уступа” (Ј. Суботић, „Описаније Црне Горе”, *Српски летопис*, 74, 3, 1846, 86).

9. Закључци. На основу свега изнесеног, можемо извести а) Вук је у *Српски рјечник* (1818) унео многа, али не и сва, познатија именована слатководних рибљих врста, редукован број лексема везаних за делове рибљег тела, као и само део термина везаних за технике лова и чувања рибе. б) У *Српском рјечнику* (1818) нису потврђене поједине привредно битне дунавске врсте (**јестера*, **сим*, **смуђ*), али ни неке врсте типичне за Вуков родни крај (**љипљен*/**липљан*/**липен*, **скобаљ*/**шкобаљ*/**подуст*), као ни специфична именована у њему (**болен* : *буџов*). в) У првом речнику нема ни многих уобичајених лексема везаних за технике риболова, алат, делове рибљег тела (**аласлук*, **рибарење*; **бубањ*, **бућкало*, **окце*, **пампур*, **пловак*, **пловац*; **крљушит*/**краљушит*/**крелјушит*, **мјехур*/**мехур*, **шкрге*). г) У другом издању све ове тематске групе су обogaћене, а потврде су са много шире територије. *Српски рјечник* из 1852. напредак је у сваком смислу: наведени су називи за нове слатководне и морске врсте, нови синоними за називе врста, нови називи алата и делова рибљег тела; речнички чланци су богатији, са прецизнијим територијалним одређењима и новим устаљеним изразима. д) У оба издања речника Вук је избегавао германизме, нарочито оне распрострањене у данашњој Војводини, а предност је давао словенским тј. српским именованима (**форел*(а) : *пастрма*, **протвиш*/**протфиш* : *јаз*). њ) Вуков боравак у Подунављу није оставио дубље трага у речнику из 1818, што се види из одсуства појединих речи карактеристичних за тамошњи риболов, врло битну грану локалне привреде (**јесетра*, **морун*, **кавијар*) и народнога живота уопште, на основу чега можемо потврдити да он у доброј мери заиста јесте речник тршићког говора. е) Скоро сва именована риба забележена у Вуковим речницима касније су и устаљена или доминирају у савременој риболовној терминологији, уз ретке изузетке (*липен*, *ноствица*, *пастрма*, *црвемперка*), а исто важи и за све друге риболовне термине.

Извори

- Карацић В. Ст. *Српски рјечник иступачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Карацић. Беч, 1852.
- Карацић В. Ст. „Српски рјечник (1818).” Ивић П. (прир.). *Сабрана дела Вука Карацића*. Књига друга. Београд: Просвета, 1966.
- Карацић В. Ст. „О језику и књижевности I.” Николић Б. (прир.). *Сабрана дела Вука Карацића*. Књига дванаеста. Београд: Просвета, 1969.
- Карацић В. Ст. „Преписка I.” Добрашиновић Г. (прир.). *Сабрана дела Вука Карацића*. Књига двадесета. Београд: Просвета, 1988.
- Лазич Г. *Проста Наравна Историја*. Будим, 1836.
- Ръчникъ малый*, въ Вѣннѣ, при Г. Стефанѣ отъ Новаковичъ, къ Славенно-Сербској, Валахійској и Восточныхъ Іазыковъ Типографій, 1972.

Литература

- Белић А. „Српскохрватски књижевни језик.” *Наш језик*, год. I, св. 1 (1933): стр. 4–10.
- Дробњаковић Б. *Риболов на Дрини*. Београд: Етнографски музеј у Београду, 1934.
- Ивић П. *О Вуку Караџићу*. Прир. А. Младеновић. Целокупна дела Павла Ивића. Том IV. Сремски Карловци – Нови Сад, 1991.
- Јовић Н. *О језику путописа „Поклоњеније гробу господњу” (1734) Андреја Петковића*. Ниш: Центар за црквене студије, 2017.
- Јовићевић А. „Скадарско језеро и риболов на њему.” *Српски етнографски зборник*, 13 (1909): стр. 155–257.
- Кашић Ј. *Трагом Вукове речи: чланици и расправе*. Нови Сад: Матица српска, 1987.
- Кулаковски П. *Вук Караџић, његов рад и значај у српској литератури*. Београд: Просвета, 1987.
- Милановић А. „Нова именована слатководних риба у српском језику.” *Наш језик*, XLVIII, 3–4 (2017): стр. 125–134.
- Милошевић М. „Неколико података о риблову на средњем току Пека.” *Гласник етнографског музеја у Београду*, XIV (1939): стр. 107–115.
- Момировић П. „Риболов у Смедереву и околини.” *Гласник етнографског музеја у Београду*, XII (1937): 145–165.
- Петровић М. *Бердапски риболови у прошлости и у садашњости*. Београд: Српска краљевска академија, 1941.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. 1–6. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1976.
- Речник српскога језика*. Измењено и поправљено издање. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Стојановић Љ. *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд: БИГЗ, 1987.
- Стојићевић Д. *Народна имена риба у Србији (Noms populaires des poissons en Serbie)*. Београд: Просвета, 1927.
- Ђорић Б. „О дериватима са значењем производа животињског порекла у српском језику.” Драгићевић Р. (ур.). *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*. Београд: Филолошки факултет, 2012: 367–385.
- Ђорић Б. „Кратак преглед творбе речи у српском језику.” *Семинар српског језика књижевности и културе, Предавања*, 3. Београд, 2014: 93–114.
- Шћепановић М. *Вукове српске народне пословице с регистром кључних речи*. Београд: Јасен, 2015.

*

- Mihajlović V., Vuković G. *Srpskohrvatska leksika ribarstva*. Novi Sad: Institut za lingvistik u Novom Sadu, 1977.
- Popović M. *Pamtivek: Srpski rječnik Vuka St. Karadžića*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1983.
- Simonović P. *Ribe Srbije*. Beograd: NNK International – Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu – Zavod za zaštitu prirode Srbije, 2011.

Александр М. Миланович

РОЛЬ ВУКА КАРАДЖИЧА В СОЗДАНИИ РЫБОЛОВНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
В СЕРБСКОМ СЛОВАРЕ (1818)

Резюме

Вук Караджич в *Сербский словарь* (1818) внес многие, хоть и не все, известные наименования пресноводных видов рыб (**смуђ*, **бандар* и т.д.), ограниченное число лексем, связанных с частями тела рыбы, и только часть терминов, связанных с техниками ловли рыбы (**аласлук*, **рибарење*; **бубањ*, **бућкало*, **оке*, **пловак*; **кръуит*, **мјехур*, **шкрге*). Не подтверждены некоторые важные для хозяйственного использования дунайские виды (**јесетера*) и кулинарии (**кавијар*), виды, типичные для родного края Вука Караджича (**скобаљ*), а также специфические наименования в нем (**болен*). В *Сербском словаре* (1852) даны названия новых пресноводных и морских видов, новые синонимы названий видов, новые инструменты и части тела рыбы. В обоих изданиях Вук Караджич избегает германизмов (**форел(а)*, **протвиш*). Пребывание Вука Караджича в Подунавье не оставило глубокого следа в первом издании словаря (**јесетра*, **морун*, **кавијар*), на основании чего можно утверждать, что это действительно словарь тришечского диалекта. Почти все наименования рыб, встречающиеся в словарях Вука Караджича, позже и упрочились или доминируют в современной риболовной терминологии за редким исключением (*липен*, *ноствица*, *пастрма*, *црвемперка*), что актуально и для всех остальных риболовных терминов.

Ключевые слова: Вук Караджич, Сербский словарь, риболовная терминология, названия видов рыб, деминутив, аугментатив, лексикография.